

הוראת ספרות ילדים בשילוב יצירתיות

כמורה לספרות ילדים ולדרמה יוצרת, נקטתי, בשנה הראשונה בה החילתי ללמד שני מקצועות אלה, בהפרדה גמורה ומוחלטת ביניהם. ואולם עם הזמן מצאתי ששילוב בין השניים, שיעשה מדי פעם, יכול אך להפרות את המקצועות ואת הסמינרסטיות גם יחד. מטרת שילוב זה, שנעשה לעתים מן הספור או השיר המודפס אל פעילות יוצרת של התלמידות, ולעתים מן המשחק היצירתי אל ההבעה שבכתב, הייתה כפולה:

א. פיתוח הדמיון, היצירתיות, ההבעה במלל, ההזדהות, עד לחיזוק

החוויה הסובייקטיבית* של הקריאה, כולל הבנתה ויישומה

מזויות שונות; כל זאת לגבי המתלמדות עצמן.

ב. מתן אמצעים מתודיים בידי המורות לעתיד, אמצעים במתכונת

להיעזר לפיתוח הכישורים הללו אצל תלמידותיהן.

כרשימה זו אספר על מספר נסיונות, שנעשו בסמינר ע"ש שיון בשנים תשל"ג-תשל"ו, בשיעורי ספרות ילדים, במסלולי מורות לגיל הרך, מורות א'-ר' וגנות, וכן בשיעורי בחירה למסלולים אלה ב"דרמה יוצרת".

הנסיונות יכללו:

א. מן היצירה המודפסת אל הפעילות היוצרנית

1. כתיבה חופשית, עדיין בתחום קרוב ליצירה הנלמדת, כעין חיבור

הגותי או רגשי.

2. כתיבה "במתכונת" היצירה הנלמדת - לשם עמידה ברורה על

המבנה הצורני שלה.

3. כתיבה יוצרת - לפיתוח הדמיון, כולל הזדהות עם הדמויות ועם

החיי המתואר, או השלכות אישיות.

ב. מן המשחק והפעילות היוצרנית אל ההבעה בכתב.

1. כתיבה בעקבות תמונות.

2. אביזרים (מטפחות צבעוניות גדולות) מספרים.

3. המצאת תשובות לשאלות דמיוניות נתונות, והמצאת שאלות

(כנ"ל) משלהן, כולל תשובות.

4. כתיבת פתרון (סיום) לסיטואציה בעייתית, שנוצרה במשחק.

5. שירי-משחק.

דוגמאות

א. מן היצירה אל הפעילות היוצרנית

1. כתיבה חופשית, עדיין בתחום קרוב ליצירה הנלמדת (כעין חיבור הגותי או רגשי)

הדוגמאות בסעיף זה סבות על שתי יצירות שיריות של המשורר אהרון זאב.

היצירה הראשונה היא השיר: "מיכל ירדה לדבר עם השדות" (מתוך:

"פרחי בר", הוצ' הקיבוץ המאוחד, 77, עמ' 20). שיר זה אשר בשמו מופיע כבר רצונה

* "בניית דרך הוראה בה אפשר יהיה להבין את הטקסט אובייקטיבית ולחוות אותו סוביק-טיבית" ("דרמה יוצרת כביה"ס", משרד החינוך והתרכות, המזכירות הפדגוגית, תשל"ז, עמ' 5).

אתר דעת - מכללת הרצוג

של הילדה ל"דבר עם השדות", מתאר קשר עמוק בין הילדה לשדות, אך המשורר נועל כל העת את פי הילדה: "היא רצתה להגיד" ... "אך הדברים נשארו בלבה כמו שיר". מאחר שבסוף השיר אומרת הילדה, ששתקה כל העת, לאמה: "דיברתי בלשון השדות הנובטים באין קול" - הועמדה לפני התלמידות השאלה: "האמנם דיברה מיכל עם השדות?".

זו אינה שאלה הגיונית, אשר ניתן למצותה בחיוב או שלילה קצרים; והמענה אליה פותח באדם המשיב פתח אל השיר - ובנו, הקוראים את תשובתו, אליו. והרי קטעים מתשובות התלמידות (כיתת גננות, שנה ב'):

- * "מיכל דיברה בשפת החושים והרגש".
- * "מיכל דיברה בשפת המבטים, בשפה הנאמרת מהלב, מהנשמה, ולא מן הפה".
- * "... יש שפות אחרות, פרט למלים".
- * "מבחינה אני בין שתי 'שתיקות': א. שתיקה שהינה 'שקט'. ב. שתיקה חובקת עולם ומלואו... אצל מיכל - השתיקה הינה המשך אורגני להמולה, לסערה אשר בלבה".
- * "זוהי שפה ללא מלים, שפה רגשית, פנימית, שאינה נמדדת ונבאה לידי בטוי במלים. זוהי הרגשה של זהות והיות חלק מן...".
- * "שיחתה עם השדות היא אינטימית כל כך. ועוסקת בנושא אינטימי כל כך - האהבה, עד כי אוזן זר אסור לה שתאזין לו, ולו גם באקראי".
- * "כשהעשבים גדלים ומתפתחים, הם שותקים, אבל התפתחותם היא לשונם. ... זוהי צורת דבור ללא קול".
- * "קשר השתיקה של מיכל עם השדות עמוק יותר מקשר מילולי".

היצירה השניה, המדגימה סעיף זה, אף היא לקוחה משירתו של אהרון זאב. שם השיר: "מ ש ו ר ר" ("פרחי בר", הוצ. הקבוץ המאוחד, 77, עמ' 214). בשיר זה מספר זאב על התמורות והנפלאות, אשר מחולל משורר בבואו לעיר ובהביאו עמו את ניחוח השדה והשיר, עד כי גם ה"אבן" בידי ה"בנאי" מתדובבת, ו"נער קטן" קורא את פלאי הטבע. בין ה'תמורות' או ה'פלאים' הללו מצוי גילוי של ה'איש הפשוט', אשר מגלה לפתע: "צו מ ח י מ ה ע צ י מ ב כ ל י ו מ ו א נ י א י נ נ י י ו ד ע". התלמידות נתבקשו להרחיב תגובתן, התרשמותן או מחשבותיהן סביב משפט זה של "האיש הפשוט". והרי כמה דוגמאות (כיתת גננות, שנה ב'). היו שעמדו על תחושת ה"גילוי":

- * "מלותיו של האיש: 'איני יודע', - מביעות רעיון שלא הושלם. אולי משאלה או מחשבה... משהו מיסטורי... מתבהרים לו דברים... משהו מתגלה".
- היו שהגיבו 'פילוסופית':
- * "שתי המלים 'איני יודע' טומנות בחובן ידיעה רבה. אדם, מודע לאשר אינו יודע, זוהי תגלית. זוהי הודאה".

אתר דעת - מכללת הרצוג

היו שנטשו את 'האיש הפשוט' ועברו בהכללה לאנושות בתקופתנו:
* "בעידן מודרני כה מתועש, כשהאמצעים הטכנולוגיים משוכללים ומשתוללים ברוב התחומים, הרי האדם, במרוצו נגד הזמן, האדם הרוצה להספיק, לראות, להש-תמש - עסוק כל הימים במחשבות מעשיות. במרוץ זה אין זמן להסתכל לצדדין".

והיו שהגיבו בהרהורים:

* "האמנם צומחים?... והקמילה, הכמישה והשלכת מהי?"

או:

* "אלה הרואים איך משתנה הטבע, הרואים הם גם, איך משתנים האנשים?"

2. כתיבה ב'מתכונת' היצירה הנלמדת - לשם עמידה ברורה על המבנה הצורני שלה לאחר שעמדנו בשיעורים על מבנים שונים של יצירות ספרותיות, באו תרגילי כתיבה של התלמידות באותה 'מתכונת'.

לדוגמה: למדנו וניתחנו א ג ד ו ת ו מ ע ש י ו ת. הדגשנו כי המעשה בנויה, לרוב, משלושה חלקים: האחד, הפותח ('ה י ה ה' וכד'), השני - מודיע על מיפנה או הסתבכות ('פ ת א ס...'), והשלישי - בו באה בדרך כלל ההתרה ('ו א ז'...). קראנו דוגמאות שונות, סיפוריות (כגון: "מעשה בשלושה אגוזים" של לאה גולדברג) ושיריות (כגון שירי המעשיות הרבים, הקצרים והחביבים, בספר "שיחת המתנות" לבלהה יפה. על ה"חתול החלבן", על ה"חמור" ארך האזניים ועוז). והרי שתי דוגמאות ממה שנתנסו התלמידות בהכרה מעשית-יצירתית של מבנה המעשה:

ה י ה ה י ה עכבר לבן,
אשר התגורר בבית קטן,
ל פ ת ע פ ת א ו ם הגיח חתול,
רץ העכבר, כולו בהול,
ו מ א ז ועד היום
אין שניים אלה חיים בשלום.

ה י ה ה י ה גמד ננס,
השתתף תמיד בהופעות הקרקס.
א ך פ ע ם איבד עשתונותיו,
נפל מן החבל, שבר את רגליו,
מ א ז פסקו הופעותיו,
ובביתו בדד ישב.

נעיר כי תרגילי כתיבה אלה היוו כעין משחק יצירתי, להבנה, זכירה, ותחושה מעמיקה של המבנה הצורני של המעשה, ולא היתה בהן כל יומרה נוספת. דוגמה אחרת:

למדנו את היצירה הקצרה "ק ט נ י ק ט נ י ם" למ. האזרחי (היצירה מצויה במקרה-אה "מענית", חלק שני, הוצ' 'מולדת' תרצ"ה, בעריכת י. פייכמן, בעמ' 98). היצירה

אתר דעת - מכללת הרצוג

הזבאה גם משום ערכה החינוכי וגם מהדגמה ליישום ספרותי-פיוטי של הרעיון**:
"יש והפרט קטן וחלש הוא, אך פרטים רבים יחד כוחם עז ורב".
מצויים בספרות הילדים ובספרות העממית הרבה ספורים קצרים ומשלים המרחיבים אמיתה זו. [והרי דוגמאות אחדות ממה שיצרו התלמידות בעקבות מבנה-ספרותי-רעיוני זה] [כיתת גיל רך, שנה ב.]:

* "קרן שמש, קטנה, קרן שמש זעירה! מה תתני ומה תוסיפי
לארץ הגדולה הזו?
- הנני נותנת לה אור וחום!
- אבל את קטנה כל כך!...
- לבדי קטנה אני ודלה, אבל רבות כולנו יחד. כל אחת מאירה
כמה שבכוחה, וכולנו יחד נאיר ונחמם את השדות והבתים
בארץ הגדולה הזאת".

ודוגמה אחרת:

* "סנדלר חביב, סנדלר בודד וקטן, מה תוסיף בארץ הגדולה
הזאת?
- הנני מנעיל את יושביה.
- אבל אתה בודד וקטן כל כך!...
- לבדי, בודד אני ואמנם קטן, אבל רבים אנחנו כולנו יחד. כל
אחד עושה את אשר הוא יכול, וכולנו יחד ננעיל נעלי-תפארת,
את כלל עם ישראל!"

הדוגמאות כללו למן איתני הטבע כשמש, המובאת כאן, העננים, וכו', ועד לבעלי
מלאכה כגון הסנדלר, שלעיל, התופרת והכובען.
היו שניסו אף לשנות או להוסיף משהו למבנה הספור הזה, ובחרו מרכיבים ופרטים,
אשר יחד התלכדו לשלם חדש... לא "קרני שמש רבות" לעומת "קרן בודדת" או
"סנדלרים רבים" לעומת "סנדלר יחיד", אלא "פרה, תרנגולת,
כבש... ובע"ח נוספים היוצרים יחד: משק, או: "ידיים, רגליים,
ראש, ויתר האברים היוצרים יחד: אדם", וכן: "קמח, מים, שמרים
וכד' היוצרים יחד: לחם" וכד'.
עשינו דברים דומים ביצירה "דירה להשכיר" של לאה גולדברג, בה מתקבצות
מספר דמויות, וכולן פוסלות את המוצע להן, ורואות בו אך רע, עד שבאה הדמות
האחרונה (היונה - בספור המקורי), ובמבטה הטוב רואה היא אך את הדברים החיו-
ביים שבהצעה***, וכן תרגלנו סביב השיר על שני החתולים שוני הצבע שקנאו זה
בזה, וכל אחד המיר צבעו, והתוצאה: שוב שניהם שוני צבע.

** רעיון המובע יפה בשיר חנוכה "באנו חושך לגרש", - "כל אחד הוא אור קטן, אך כולנו
אור איתן".
*** בחרנו בספור של תלמידה על קבוצת ילדים שחיפשו "חבר הרפתקן נוסף לערוך טיול ימי
בסירה" - והמחזנוהו בדרך של משחק ואימפרוביזציה. כך התנסו התלמידים בשימוש בחומר
שנכתב ע"י חברתן והפיכתו יסוד לתנועה, המחזה, הכנת תפאורה וכד' - דברים המאפשרים
שיתוף רבגוני של הכתה.

אתר דעת - מכללת הרצוג

3. כתיבה יוצרת - לפיתוח הדמיון, כולל הזדהות עם הדמויות וההווי המתואר, או השלכות אישיות.
עמדנו בכיתה על המושג "פ ע ר י ס" בסיפור או שיר, כאשר המחבר או המחברת "מעלימים" פרטים מסויימים ומדלגים עליהם, כשהם משאירים אותם לסקרנותו ודמיונו של הקורא. וניסינו, בין היתר, "להשלים" ו"למלא" פערים אלה.
לדוגמה, ביצירה הנ"ל, "ד י ר ה ל ש כ י ר" נאמר על "מר עכבר", כי "ארז חפציו ונסע", ואין כל הסבר, לאן נסע ומדוע והאם ישוב וכד'. התלמידות נתבקשו להשיב על קושיות אלו מדמיונן. והרי חלק ממה שכתבו (כיתת גיל רך, שנה ב'):

* "אסיפת שכנים בעקבות עזיבת העכבר
העכבר נסע ולא שב / וכל אחד מן הדיירים ישב וחשב:
התרנגולת:

מה קרה לעכבר / אשר נסע ולא חזר?//
אם נסע לחפש גרעינים / במעונו מצויים זנים שונים.//
לו רק אמר מלה / הייתי נותנת לו מלוא החבילה.

הקוקיה:

העכבר נסע ודי / והדירה כעת סגורה//
לדירה שלו ודאי / הכניסה עתה אסורה.

הסנאית:

לא יועילו הדמעות / נשאר רק זכרונות...//
נתקין אפוא שלט / ונתקענו מעל לדלת...
(המעבר אל השלט הוא בעקבות המפורט בספור).

או, באותו נושא:

* "... הדיירים הנחמדים כל הערב ישבו / ישבו, וללא הרף חשבו.
דברו ביניהם, ובין מלה למלה / מהעוגה נגסו נגיסה גדולה.
המוסיקה הסעירה את לבם / ומצב הרוח הטוב נכנס בם,
ומכאן שכחו שהם באסיפת-דיירים/ והחלו רוקדים, עליזים ושרים.//
עד שגברת קוקיה, בקיצור: "קוקה" / החליטה, ואת המוסיקה לפתע הפסיקה://
- האזינו, הן שכננו נסע, חבריי, / ראו, מה נעשה בדירתו, יקיריי?..."

תרגיל אחר בעקבות יצירה זו לא היה מלוי "פער" גלוי שהמחברת השאירה אלא נסיון לבנות נדבך נוסף, כביכול, להתפתחות העלילה: [מאחר שהיונה, כידוע, שכרה את הדירה, החלטנו כי ודאי, לאחר שבוע, ערכה חנוכה-בית. השאלות היו: את מי הזמינה? מדוע? כיצד נערכה המסיבה? איזה הזמנות שלחה לקרואים? וכד'. נציין כי תשובות לשאלות אלה (בביה"ס היסודי) יכולות להינתן בדרכים רבות (ציור, כוור, גזירה, תנועה) ואולם אנו, במסגרת שיעורי ספרות הילדים, בחרנו לעסוק בהן בכתב. והנה דוגמה ממה שכתבה תלמידה על נושא זה [היונה, בתוך המסיבה, מספרת לאור-חיים כי הכינה עבורם הפתעה]:

* "היונה: שלום לכם שכניי הטובים / שמחה אני שהנכם כה נאמנים.//
לא לחינם הזמנתי אתכם / כי הפתעה הכינותי עבורכם.//
כל החיות: ניסים, ניסים ונפלאות / ממתו שכנים מכינים הפתעות?"

וכאן באים הרהורים - ניחושים של השכנים, דיירי המגדל, מהי הפתעה. התלמידה

אתר דעת - מכללת הרצוג

ניצלה יפה את תכונותיהן של החיות במעשה של לאה גולדברג, כך שכל אחת מהן מצפה להפתעה המתאימה לה ולתכונותיה במיוחד.

* "התרנגולת (אשר לפי הספור היא "כה שמנה עד כי קשה לה ללכת"): אולי מתקן קפיצה לבית?"

החתולה ("הגנדרנית והנקייה" לפי הכתוב): או סבון ובושם ריחני לגופי? הסנאית (המפצחת בקולניות אגוזים): ודאי, גדולים, עגולים, מתגלגלים, לי הבאת, אגוזים גדולים!

הקוקיה (אשר בניה גדלים בבתי אחרים): לבטח קנית לי אופניים יפים, להקל ביקוריי אצל בניי, בגבעות..."

למטרת פיתוח הדמיון, הכולל הזדהות עם הדמויות המתוארות וההווי המיוחד שלהן, ניתנו גם מספר תרגילים יצירתיים, לאחר לימוד היצירה "המפוזר מכפר אז"ר" ללאה גולדברג. [התלמידות נתבקשו לתאר את המפוזר, את חדרו וביתו, ולהפגיש אותו עם בת זוג (הן בחרו ב"מסודרת מכפר אז"ר"), וניתנה גם האפשרות לכתוב סיום לספור המעשה, הנגמר, כידוע, בשיבתו-תנומתו של המפוזר בתוך הקרון המנותק מן הרכבת ואינו נע.]

והרי דוגמאות מדברי התלמידות:

א. דמותו של המפוזר:

"סבא כבן שבעים... זקן לו לבן. הוא חובש כובע עם "פונפון" אדמדם, שנכדתו סרגה לו (אגב - זו היתה עבודה קבוצתית, והבנות בחרו להיות "נכדותיו"). נעליו - אחת אדומה, אחת שחורה, נעולות במהופך. משקפיו עגולים, בעדשה אחת זכוכית, כשהשניה ריקה, ובפיו סיגריה, תמידית כשה"פילטר" בחוץ."

"נכדות" אלה החליטו, שתפקידן (אולי כמורות לעתיד?) להפוך את ה"מפוזר" ל"סבא מסודר", והן מציעות:

* "בכל פעם שיעשה משהו נכון, כמו: להכריש שניים במברשת שניים ולא במב-רשת נעליים, ניתן לו קי:ס: סוכריות, שוקולד או צעצועים..."

נוצרה כאן, לא בכוונה, גם השלכה אישית של התלמידות על הדמות המתוארת.

ב. קטע אחר: תיאור ביתו וחצרו של המפוזר

"... בכניסה לביתו עמד שער, עשוי מסורגי ברזל. בין השער לדלת נמתח חוט משי דק, ועליו תלויים: זוג אופניים, גרב צמר ושרוול של חולצה. מצד שמאל של החצר: ערוגה ובה שורשי צנוניות... לידה: מלונה, ובה... תרנגולת אדומת כרבולת וקולר על צווארה..."

בכנסים לחדר האמבטיה, המוצף כולו מים, כיוון שהברז, המותקן שם כלפי מעלה, כמזרקה, נותר פתוח. על גבי המים צפים: הסכון, השעון המעורר שקפיציו פרצו החוצה; ובפינה אחרת צפים להם בנחת משקפיו הסדוקות ונעליו הדהויות..."

ג. את המפגש בינו לבין חמדת לבו ("המסודרת מכפר אז"ר") בחרו התלמידות לערוך במסדרונות האוניברסיטה, דווקא, כשההיכרות ביניהם נוצרת עקב התנגשות פיסית והפלת כל חפציהם, וכשכתוצאה מכך, מתעקש המפוזר לדחוף לידיה הממאנות את כל חפציו שלו בהיותו בטוח שאלה חפציה האישיים***.

ד. ולאחרונה - הרי דוגמה מ י ו ס שחיברה תלמידה לסיפור המעשה, שכאמור, מסתיים בלא סוף ברור:

*** גם מפגש זה ניתן להמחזה הומוריסטית תוך הוספת דמויות ודיאלוגים.

אתר דעת - מכללת הרצוג

* "בא עובד המסילות / לחבר את הקרונות//והציבו שלט קט: היום נוסעים, מפה, לאילת!//... המפוזר מיד נעור הוא/מתנדנד מצד אל צד הוא // חיש מביט מן החלון / - הו! לאן נוסעים היום? // כך מביט לשמאל, לימין / מוחה עיניו ואינו מאמין// העצים רצים אצים / חיש חולפים המרחקים //... הוא פונה אל האדון: - אי נוסע הקרון?// האדון עונה לו אט: - זו הדרך לאילת!// - אילת? אילת? - אכן! אכן! / - הדבר לא יתכן! // הן התכוונתי בצהריים / לעלות לירושלים! // האדון פרץ בצחוק; / והריע לבלי חוק: // - הלא זהו המפוזר! / המפוזר מכפר אז"ר! "..."

עבודות דומות ניתנו משירה של לאה גולדברג (מתוך: "מה עושות האיילות"); "האדון חלום". זהו שיר ציורי המתאר את החלום כצייר, המצייר וטורח בימים כדי להגיש את תמונתיו שי לילדים בלילות. השיר כתוב בהומור, והוא כעין דו-שיח של המשורר עם ילדים מאזינים.

גם פה היו שתיארו את עבודתו, סדר יומו, חדרו, הנופים שהוא רואה מחלונו וכד'. נביא כאן תיאורי הדמות המרכזית בשיר, כפי שנראתה בדמיונו של התלמידות. שם התרגיל היה: "האדון חלום שלי", דבר שהוליך מיד אל תחום הדמיון והמשאלה הפרטיים והאישיים, והוליד אפשרות להפעלת הדמיון מזה, ולהשלכות אישיות מזה.

והנה דוגמאות ל"אדון חלום" של התלמידות (כיתת גיל רך, שנה ב' וכן כיתת גננות שנה ב').

היו תלמידות שהתייחסו בעיקר למראה הציורני:

* "מי זה בחלום הופיע / זקן ארוך לו ומפתיע?

מתקרב הוא חרש, חרש / ולי משמיע נגינת-ערש?"

או:

* "ידיי הן גדולות אך עם זאת עדינות, ובהן הוא יודע לכתוב, לצייר ואפילו לר-קום... ורגליו כה ארוכות עד שיודע הוא לעבור גדרות לא בקפיצה כי אם בפסיעה"...

כשהאחרות, מתמקדות אף הן על מראהו החיצוני, כביכול, אך הן מלבישות אותו במעט הדמיוני, שהוא אישי ומקורי ביותר:

* "החלום שלי הוא סיכה קטנטונת, אדמדמה, עם פרח לב זהב... פעמים, עת השמש שוקעת, והירח לובש גלימתו הכהה, נוטלת אני את סיכתי, טומנת אותה בחיקי, ובעוד אני נים ולא נים לוחשת אני אל סיכתי... ופתאום נופלת עליי תרדמה עמוקה ואני נישאת על כנפי נשרים לארץ לא נודעת..."

או:

* "אדון חלום שלי הוא... לא תנחשו!... הוא גן שיש בו מכל טוב: בגדים, נעליים, פרחים, עצים, זהב וכסף... בקיצור כל דבר שאתם חפצים בו. אפשר לעשות שם כל מה שרוצים, אפילו את כל הדברים, שאמא אוסרת לעשות: לאכול גלידה בחורף, ללכת בתוך שלוליות, להכות את רונית הקטנה ששוכבת בעריסה"...

או:

* "משהו דמוי קופסה, לא קטנה ולא גדולה. משהו בגוון אדום-ורוד. ופתחים המפיצים אור רב מאד. למעלה מכסה זעיר וחד, דמוי צריח או כוכב. והרעש חזק מאד - לא צלילים, לא זמירות, אלא קולות משונים מאד. רעד פחד בי חודר..."

* תלמידה אחרת זיכתה את "אדון חלום" בתואר הכפול, הפרדוכסלי והמקיף כל כך: "מלוכלך ומקושט". הצבעים הם הוא מצייר את חלומות הילדים גורמים לו להיות לא נקי, מחד גיסא, אך הם מעטרים אותו ו"מקשטים" אותו ואת חלוקיו הרבים.

לעומתן היו תלמידות רבות, שבנוסף לתיאורו עמדו על היחסים שבין:

לבינן:

אתר דעת - מכללת הרצוה

* "מופיע ונעלם, כל כך מהר... רוצה אני רק מעט לשוחח עימו, אך הוא לי בורח, ומבטיח כי יבוא אליי, אולי מחר" (אגב תלמידה זו מכנה אותו "אדון ה ל י צ ון שלי").

או:

* "לפעמים הוא מופיע זועף, רוגז ורועש. לפעמים הוא עליו ושמח, ולפעמים גם עצוב. אך מה שמרגיז אותי באמת זה כשאני פותחת את עיני והוא מיד נעלם".
ולעומתה:

* "לי אדון חלום משלי, אדון חלום מוזר מאד. אדון חלום שלי לא עוזבני, ולו רק ללילה אחד, לנפשי. הוא מגיע כל לילה אליי, ומספר לי סיפורים יפים, שרוצה אני לשמוע, ומתאר לי דברים מעניינים"... והיא מוסיפה: "אדון חלום שלי הוא לא רק אדון. הוא הרבה יותר מסתם אדון... הוא חביב ונחמד, מצחיק וחמוד, ולמרות שהוא לפעמים כועס - אני סולחת לו כי אני יודעת שזה רק חלום".

מערכת יחסים בה התלמידה הופכת לחזקה והחלום לקטון וזקוק לה, פורשת תלמידה אחרת:

* "בבקר כשקמתי / אותך מייד ציירתי //

עיניך יפות ואלי מדברות / לחייך אדומות ואוזניך רחבות //

את שפמך ככחול צבעתי / את זקנך בתכול מרחתי //

בטנך הקטנה צוחקת / על רגליך הקטנות ניצבת //

קישטתי חולצתך בגוונים / בפרחים צבעונים וקטנים //

ולבסוף על ברכיי אותך הנחתי / וסיפור יפה לך סיפרתי..."

כאן ה"אדון" נהפך לילד הזקוק לאם שתשורר לו.

היו תלמידות שהתייחסו אל החלום בתוך מסגרתו - חדרו שלו:

* "אדם זקן יושב על כורסה גדולה, שעשויה כולה טלאים. החדר שלו הפוך, ובלתי מסודר ובכל פינה זרוק ציור".

או:

* "אדם זקן מאד, נמוך ורזה, בעל שער שיבה וזקן שיבה, יושב בחדר קטן מאד, שבו רק חלון קטן שתריסיו מוגפים, כך שברור שהאור חודר לחדר דרך סדק שבור של התריס... מסביבו מתגלגלות קופסות צבעים ובידו מכחול. עיניו בוהות קדימה, כולו מרוכז בכד, ומחשבתו נתונה לתוכן ציורו".

היו שהתייחסו אל תפיסת המציאות והחלום:

* "עיניו שחורות וגדולות, ודרכן אפשר לראות את העולם המציאותי והבלתי מציאותי".

היו שהושפעו מן הדמוי של החלום כצייר ותיארו בצבעוניות רבה את שעת הכתיבה:

* "שעת הדמדומים. כתום, צהוב ואדום סבוכים זה בזה, כמערכולת ענק ללא ראשית וסוף... ולפתע, מבעד לערפל, מתבהרת דמותו: אלפי חלקיקים קטנים, זעירים, מתחברים להם יחד והוא שוב לפני - אדון חלומי, תמיר, רחב כתפיים, עיניו - עצמה ושובבות, וחיוך קטן מרצד בצידי שפתותיו".

היו שהתייחסו אל פ ע י ל ו ת ו:

* "בלילה, בחשיכה, אדון חלום שלי

הופיע! דפק על חלונני!...

הרוח לו ענתה, שרקה!

ואת הדלת לו פתחה.

אתר דעת - מכללת הרצוג

אדון חלום שלי מיד נכנס,
סגר וילון, הוריד מסך.
חיש הפעיל המקרנה
ועלי מסך הופיעו: תמונה, תמונה!..."

ולאחרונה - היו שניסו להתמודד עם הוויתו הפנימית:

* "מתבודד ואינו בא בקרב אנשים. הוא אוהב אותם. הוא רוצה להתקרב אליהם. אך אינו מגיע לכלל בטוי מילולי. בטויר - הציור. ... נסתגר בביתו. אדם מופנם. בודד. יש לו מין פחד סמוי מפני אנשים ומאורו של יום... אין לו זמן לעצמו... הוא חייב להספיק את העבודה - למען האנשים"...
והיא מוסיפה: "הוא מצטייר בדמיוני כאדם חסר בטחון".

נעבור עתה להדגמות של כתיבה יצירתית של התלמידות, שבאה לא בעקבות המלה המודפסת, אלא בעקבות המחזה או משחק:

ב. מן המשחק והפעילות היוצרנית אל ההבעה בכתב.

1. כתיבה בעקבות תמונות

המושג "מדרש תמונה" מוכר היטב בגני הילדים ובכתות היסוד. הפעם קיבלו התלמי- דות תמונות קטנות, צבעוניות, שצוירו ברובן בסגנון של אגדה ובובתיות, וניתנה להן חרות להסביר, לספר, לפרוש כנפי דמיון ולהפוך את התמונה רק לנקודת מוצא, כרצונן.
כנראה שסגנון הציורים פתח בתלמידות אשנב לאגדה, למשאלה ולחלום, כי רובן גלשו בכתיבתן לתחומים אלה.

דוגמאות (כתיבה בעקבות תמונה):

(ע"פ תמונת קופסה דמויית גלילי, שעליה מצויירים ילדים ובע"ח)

* "פעם אחת הגעתי לארץ לא נודעת שאין לה שערין. הזמן עומד מלכת, וכולם נשארים בה ילדים. בארץ זו הגעתי אל מגדל גבוה, גלילי, ובו הרבה צעצועים מכל הצבעים והגוונים... הרבה ילדים באו לשם. אך כשקרבת נוכחתי כי הם מדברים שפה לא ידועה לי..."

(ע"פ תמונה בה מצויירים פריטי משק: בע"ח, אנשים כפריים, בקתות וכו')

* "זהבה, הילדה האורחת שבאה לכפר "לי-לה-לר" לבקר, אומרת לדוד: "קח אותי, קח אותי אתך למשק! לטפס על העצים! לקטוף פירות! לרוץ עם פרפרים! ולהשקות את הצמחים!"

ואנו מקבלים תמונה פסטורלית של המשק מן התיאור הבא:

* "יצאו זהבה והדוד לטייל במשק. הערב ירד והדוד הוציא מתיקו לחם וחלב... הירח קיבל את פני זהבה והדוד, באורו החיוור, והכלב צוצי בנביחותיו העזות. נבהלו הברווזים מהרעש וקפצו אל הבריכה, קשקשו בה וגעגעו. מן הרעש וההמולה, מן הפחד והבהלה - צהל הסוס..."

* תלמידה אחרת בנתה לה עיר דמיונית בהולנד "המיניאטורית", ש"כאשר כבים בה האורות, מתחילים חיי הלילה סביב". ולמשפחה אשר דרה שם שני בנים בריאים וילד מפגור... והתלמידה משפיעה רוב פינוק ותשרמת לב לאח המפגור, שהוא פרי דמיונה בלבד, משום שכל רמז לנוכחותו אינו מופיע בציור.

2. אביזרים מספרים

לא פעם במסגרת שיעור "דרמה יוצרת" הואנשו חפצים וניתן להם פה ושיח. התל-

אתר דעת - מכללת הרצוג

מידות המציאו דיאלוגים בין "ענף לעלה", "עט למחברת", "נעל ורגל" וכד'. בין היתר שיחקנו במשחקי מטפחות (הכוונה למטפחות ראש גדולות צבעוניות, מהן בנות צבע אחיד ומהן מצוירות ומקווקוות וצבועות לרוב). ועלתה ההצעה לכתוב סיפורים לפי מה שהמטפחת מעוררת (או: "מספרת"). המשימה לא נראתה קשה כשהיה מדובר במטפחות רבות הציור והצבע - כאן קל היה להעלות אסוציאציות שונות ולהיתפס להן סיפורית. לדעתי הבנות אשר קיבלו מטפחות אחידות צבע, ללא כל ציור, עמדו לפני משימה לא קלה.

והרי דוגמאות מכתיבתן (גננות, שנה ב'):

נתחיל מן המטפחות מרובות הצבע והשרטוט

היו שהמציאו ספור עלי לתי בעקבות הצורות והקוים הצבעוניים:

* "בסבך היער התכנסה לה עדת נמרים. הנמרים עמדו בצורת כוכב, כששיניהם החדות מופנות אל הילד הקטן שעמד במרכזו. לילד היה שיער רך בצבע זהוב...":
אז:

* "הגמד הקטן עמד על פרשת דרכים. אפו האדום והתפוח הריח עצי תפוח, והוא פנה בעקבות האף. לעיניו נגלתה שדרת עצים צבעוניים. תפוחים ירוקים, זהבהבים ואדומים קרצו לו...":

אחרות ניסו את ממד החלום:

* "פעם אחת חלמתי חלום מאד מתוק, ובחלומי ראיתי שמים תכולים תכולים, ועננים לבנים כשלג שטים בהם; היו העננים בצורת ברווזים ודובים, ועימם מרובעים לבנים שטו להם בשמים הבהירים...":

והיו שלא יכלו להימנע כאן מהשלכה פסיכולוגית של פחדיהן או עולמן הפנימי:

* "תמיד פחדתי מאותה זקנה, שלראשה היתה מטפחת המשי הרכה עם הפרפרים האפורים, ששכבו כאילו ללא רוח חיים, על העצים הרדומים בשלכת. היא הזכירה לי את הסיפורים מילדותי על כל אלה שהלכו ליער, בחורף הלבן, ולא חזרו בגלל המכשפים שלבשו גלימות שחורות...":

מענין איך בתיאור בן שבע שורות בלבד, שנבע, כביכול, מאבזור חיצוני ומקרי, כמו מטפחת צבעונית, הצליחה הכותבת להפיח עולם כה מלא וכה צפוף של פחדים ("פחדתי", ה"פרפרים" - "ללא רוח חיים", ה"עצים" - גם הם כאילו אינם חיים: "רדומים, בשלכת"; נזכרים אנשים ש"הלכו ליער ולא חזרו"; ומתי: "בחורף הלבן" - כשהצבע לבן כאן מסמל כפור ומוות. ובנוסף לכל אלה: "מכשפים" - ודווקא בלשון זכר - ו"גלימות שחורות").

**ונעבור לתיאוריהן של אלה, שקבלו מטפחות אחידות-צבע, וחסרות כל ציור:
(על מטפחת וורודה)**

* "פעם נסעתי לארץ הוורוד.

ירדתי לשפת הים. הים היה גדול, צבעו היה וורוד.

מתוכו עולות בנות-ים מדי לילה. צבען שקוף-וורוד, הן היו עצובות מאד ושרו

שירים עצובים וורודים.

רציתי לשאול אותן מדוע הן כה עצובות, אך הן לא ענו לי כי לא הבינו שפה אחרת

מלבד השפה הוורודה...":

והספור הוורוד והיפה מסתיים בכך שגם הכותבת הפכה ל"בת ים וורודה".

דוגמה נוספת (והפעם - על מטפחת שחורה):

* "בחצות הלילה יצאתי לראות את הרחוב. הכל היה שחור וקודר, אפילו הפרחים שאני יודעת כי הם צבעוניים - נראו לי שחורים וקודרים. כה עצובים... ניגשתי לאחד הפרחים שהיה רך כמשי שחור, ונגעתי בו. הוא הביט בי בעצב כאילו הבין כי המטפחת השחורה שלראשי היא מטפחת-אלמנות...":

אתר דעת - מכללת הרצו

אנו רואים כי תוך משחק, ריכוז קבוצתי, ופיתוח החושים והדמיון, אפשר להגיע לחוויה וליצירתיות אפילו בעזרת אביזרים כה פרוזאיים ובלתי-מעוררים, כביכול, כגון: מטפחת וורודה או שחורה.

3. המצאת תשובות לשאלות דמיוניות נתונות, והמצאת שאלות (כנ"ל) כולל תשובות ע"י התלמידות.

הפעם כיוון הכתיבה הוא מ ש ח ק י - ש ע ש ע י, הגם שאין בכך פסול כשמדובר בהנאה, הנעה, וכתיבה יצירתית.

התלמידות נשאלו שאלות דמיוניות, מפליגות ומרקיעות מן המציאות, כמו:
מה היה קורה לו... כל הפרחים בעולם היו צהובים?

או:

מה היה קורה לו... כל האנשים היו נולדים ענקים?

כמובן שניתן חופש מוחלט לדמיון. והנה חלק מן התשובות:

(על הפרחים הצהובים)

* היינו אורגים שטיחים צהובים.

* היינו תופרות שמלות צהובות מן הפרחים.

* היינו קולעים זרים צהובים לכל ילדי העולם.

* העולם כולו היה נראה כשטיח צהוב אחד.

* לא היינו מבדילים בין הארצות ובין פרחיהן (כי כל הארץ היתה פריחה צהובה אחת).

* היינו יושבים בסוכות תחת סכך צהוב.

* היינו מכיאים כשכועות טנא ובו פרחים צהובים.

* היינו נוטעים בט"ו בשבט שתילים צהובים.

(המעניין והיצירתי הוא שכל התשובות הללו ניתנו ע"י תלמידי החת"ר ריבוי ושיטת האפשרויות והאלטרנטיבות של התשובה מגביר עוד יותר את פיתוח הדמיון והיצירה).

ואילו תלמידי החת"ר - על אותה שאלה:

* השמש תרכיב משקפי שמש כי היא תסתנור.

אצל הראשונה אנו רואים עושר וגיוון בתשובות, ואצל השניה צמצום (אולי מדעת) אך, כנגד זה, היא נחנה בהומור.

התלמידות, כאמור, נתבקשו גם לשאול שאלות דמיוניות משלהן ואף להשיב עליהן. בין שאלות התלמידות היו שאלות כגון:

* מה היה קורה לו... לכלב היו שני זנבות?

והתשובה:

* הוא יכול היה לתפוס שניים במכה אחת...

או:

* מה היה קורה לו... לדג היו רגליים?

והתשובה:

* הוא היה, במקום בים, רוכב על אופניים!...

4. כתיבת פתרון (או: סיום) לסיטואציה בעייתית שנוצרה במשחק

הדגמנו לעיל איך כתבו תלמידות "סיום" משלהן, ל"מפוזר מכפר אז"ר". ואולם שם הדבר לא היה הכרחי, כלומר: היצירה יכלה להישאר בסיומה המקורי. לא כן בסעיף זה, לתלמידות סופר סיפור, שהובא עד לנקודת משבר (הילד החולה מאבד את רכבותיו היפות... או הנסיכה איבדה את שעונה היקר מכל וכד') ועל הקבוצות בכיתה היה

אתר דעת - מכללת הרצוג

לבחור את המשך (שכלל: מי בא לעזרתה? כיצד? וכו'), ובשלב מאוחר יותר הסיום הוצג ע"י כותבותיו.

נביא כאן דוגמאות מספר לעבודות אלה:

מעניין כי בשני הסיפורים, שצריך היה לסיימם, פנו הבנות אל עולם הדמיון, למרות שסיפור אחד עורר שאלה ריאליסטית ביותר ("נגנבו או נעלמו רכבות מילד חולה"). הדבר מובן בסיפור על "הנסיכה והשעונים", כי כאן נכנס גורם סוריאליסטי לסיפור בכך, שמה שאבד לנסיכה הוא "הצי-שעה". כאן מובן, כי קשה להיעזר בפתרונות ריאליסטיים (למרות שמפעם לפעם נמצאת תלמידה הקוראת ל"עזרה" - את ה"שען").

נתחיל בסיפור על הרכבות:

* הצעה אחת - "לבקש את עזרת בעלי החיים" - "ובאמת לאחר שמסרו לבעלי החיים על האבידה, התכנסו כל בעלי החיים (שכללו: עופות, בהמות, טורפים, זוחלים, רמשים) והחליטו כי אין ברירה, מוכרחים לחפש ולמצוא את הרכבות ויהי מה!"

* הצעה אחרת - להעזר ב"פלא" - "הרכבות הצמיחו כנפיים והחלו לעופף לכיוון ביתו של הילד" ובכוחות שמעל לטבע - "הילד החולה קרא לשר האש, ונתן לו את התפקיד לחפש את הרכבות האובדות. שר האש עלה למרכבת האש שהיתה רתומה לששה סוסים שעניניהם זורקות אש ומאירות את הדרך כפנסים..."

* הצעה שונה - להעזר בשילוב של "פלא" ו"טכניקה" - בקטר אחת הרכבות היתה "בטרייה" מופלאה, "אשר גרמה לכך שהרכבת תשמע את דברי הרשעים שגנבוה...ובעזרת הפנסים, הם עיניה, ראתה הרכבת את השודדים..."

בספור השני, על חצי השעה האבודה, היו פתרונות כדלקמן:

* היו שפנו לדמיון - "צפור הפלאים אמרה, שהיא מכירה ארץ אשר לשם מגיע כל הזמן האבוד. אבל כדי להגיע לארץ זו צריך לעבור דרך הרים גבוהים, גבוהים ומדבר גדול, גדול ומפחיד מכל, הלא היא ארץ הדרקונים..."

או:

* "וכך מצאו פתרון: ביקשו משני רבעי שעה לתת יד ביד, ולבוא ולומר לנסיכה שהם מוכנים להיות "חצי שעה", במקום חצי השעה שאבדה".

היו שפנו לשילוב טכני-דמיוני:

* "חצי השעה היא כספית, וכל פעם שרוצים לתפוס אותה היא בורחת. וזה היה מאד מסוכן כיון שהיא (חצי השעה) החליטה לאסוף בדרך את כל השעות מן השעונים. פשט "לאסוף" את הזמן ולרוקן את כל השעונים והאורלוגינים למי-ניהם..."

והיו שנעזרו בהומור (עד לסיסמאות הפירסומת העכשוויות):

"לקח גוגו (שומר הארמון החזק והשרירי) את חמש אצבעותיו הגדולות והעבות לעזרה. הלכו האצבעות המיובלות, הלכו והלכו, לפי הקצב:

תן לאצבעות-ללכת-במקומך אל שעון-זהב!" (פרודיה כמובן על סיסמת הפרסומת של "דפי-זהב").

5. תרגילי כתיבה חופשית בעקבות שירי-משחק ("שירי-אצבעות")

עסקנו במשחקי אצבעות ולמדנו שירי משחק ("עשר אצבעות לי יש/כל דבר יודעות הן", "זרת זרת לשלום", ועוד). ניסינו להאניש בצורות שונות את האצבעות, ולראות בהן דמויות שונות, כהכנה להמחזה וכתרגיל בכתיבה יצירתית גם יחד.

והרי מספר מן הדמויות:

(על האגודל)

אתר דעת - מכללת הרצוג

- * "מלך כל האצבעות, לבוש אדרת משי וקטיפה. על ראשו כתר משובץ יהלומים. יושב על כסא רם, והכל שואלים בעצתו כי הוא ידוע בחכמתו".
- * "מלך שאינו יושב בארמון אלא בחדר-עבודה, מול ערימת ספרים..."
- * "אדם גבוה, לבוש בקפידה ובטעם, שערו מאפיר; מתחת לעיניו קמטים קטנים, ומבט עיניו החודר מביע חכמה ותבונה"...
- * "אדם חכם מאד שידוע כיצד להשתלט על אחרים"... (מענין כי אצל תלמידה זו קיימת חפיפה בין "חכמה" ל"השתלטות").

(על הקשר בין האצבעות)

אצל רוב התלמידות היוו האצבעות, בינן לבין עצמן, מ ש פ ח ה: משפחה מן העם, או משפחה מלכותית.

ה א ג ר ד ל, כפי שאינו לעיל, היה המלך, או האב.

ה א מ ה, האם או המלכה ("אשה בגיל העמידה, כולה קורנת אור, שערותיה נוטות לאפור"; או: "קולה רך וענוג כמשי, כולו אומר עדנה וטוב לב").

ה ז ר ת, היא הבת הצעירה ("ילדה קטנה כבת שלוש, לחייה וורודות, שפתיה אדומות כדם, עיניה כחולות כים, ותלתלי זהב לראשה"...

האצבע והקמיצה, הן "שתי האחיות הבכורות", או: "אחות בכירה" ו"משרתת".

מקורית ומשעשעת היתה תפיסת תלמידה שקשרה את המשפחה המלכותית של האצבעות עם חג פורים:

לפי גירסה זו-

ה א ג ר ד ל, הוא: המלך אחשוורוש ("החכם והידוע לפתור את בעיות העם"). - נציין את הניגוד בין דברים אלה ובין התפיסה העממית, שלפיה אחשוורוש אינו מן ה"חכמים ביותר"...

ה א צ ב ע, היא: ושתי ("צעירה יפהפיה, מחלפותיה בצבע דבש, ועורה לבן כשיש").
ה ק מ י צ ה, היא: מרדכי ("אדם חכם מאד, נעים הליכות").

ו ה ז ר ת, היא: אסתר ("נערה יפה עד מאד, נמוכה, רזה ופקחית") - נציין כי הכותבת נשארה ריאליסטית, וזכה את קומתה הקטנה של הזרת, ולכן "אסתר" שלה היא: נמוכה.

פרט מענין אחר, הכותבת כה נסחפה בהזדהותה עם הדמויות מן המגילה, עד כי שכחה שבכפינו חמש אצבעות, ו"ויתרה" על האמה. נוכל להשלים את התמונה, ע"פ הצעת תלמידות אחרות, ו"האמה" בסיפורנו תהא: זרש. ("גבוהה מכולם, ארוכה, שתלטנית ומביטה מגבוה").

6. לסיום

מוצעת כאן דרך, ומובאות דוגמאות אחדות המצביעות עליה. לא לכל כיתה טובה כל דוגמה, אך הדרך בכללותה נראית לי כראויה למחשבה ולניסוי. ליצירה הספרו-תית תפקידים רבים, לימודיים חווייתיים ועוד. נוסף כאן לרשימת תפקידיה היותר גירוי לפיתוח היצירתיות.

"היצירתיות באה לידי גילוי בהכנסת סדרים ומושגים של ההכרה לתוך הנסיון" - אומר רוטנשטרייך, במאמרו על קאנט. אנו מנסים פה להעביר את המפגש על היצירה הספרותית מן ההכרה אל הנסיון, ע"מ שנחזור עשירים יותר ופוריים יותר אל היצירה והכרתה.